

Teresa Kuciak

Źródła archiwalne do osadnictwa mennonickiego w powiecie strzeleckim w latach 1764-1834

Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny 2/7, 39-43

2000

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

NADWARCIAŃSKI ROCZNIK
HISTORYCZNO-ARCHIWALNY
NR 7/2

Teresa Kuciak
Gorzów Wlkp.

**Źródła archiwalne do osadnictwa mennonickiego
w powiecie strzeleckim w latach 1764-1834**

W XVI wieku w Kościele katolickim rozwinął się silny ruch zwany reformacją, czego wynikiem było powstanie protestantyzmu z jego różnymi nurtami. Jednym z nich był ruch anabaptystów-nowochrzczeńców. Ich nazwa tłumaczy się odrzuceniem chrztu dzieci na rzecz chrztu dorosłych. Kościół ten nie był jednak jednolity w swej doktrynie i dzielił się na kilka odłamów.

W 1539 r. Menno Simon stworzył pacyfistyczny odłam anabaptystów, który od nazwiska swego założyciela przyjął nazwę mennonitów. Pierwsze sekty mennonitów powstały w Niemczech i Holandii, skąd następnie rozpowszechniły się na resztę Europy.

Menno Simon urodził się w 1496 r. w Witmarsu we Fryzji. Zmarł w 1559 r. w Oldesloe. W 1524 r. otrzymał święcenia kapłańskie i został proboszczem we wsi Pinjun, a potem w Witmarsu. W 1536 r. przystąpił do ruchu reformacyjnego i związał się z kościołem anabaptystów. Trzy lata później (1539 r.) ogłosił swe zasady wiary w dziele *Fundamentbuch von den rechten christlichen Glauben*. Dzieło to stało się później biblią dla jego wyznawców. Odrzucił w nim chrzest dzieci. Kościół ogłosił za społeczeństwo świętych, rozkazał słuchać władzy, a nie urzędu. Zakazał prowadzenia wojen, procesów i składania przysięg.

Przewodniczyli ruchowi nauczyciele, zwani też kaznodziejami lub diakonami, którzy nauczali tylko i wyłącznie tego, co zawierało Pismo Święte. Pochodzili z wyboru i znajdowali się pod nadzorem starszych sekty. Za ważny obrządek uważali też obmywanie nóg braciom. W 1554 r. sekta ta rozpadła się na dwa odłamy: liberalną i konserwatywną. W późniejszym czasie powstało wiele odłamów tej sekty, jak np. ukelwalescy, galeniści zwani też lamistami oraz apostooli. W

1811 r. część mennonitów odłączyła się od sekty i założyła sektę mennonitów reformowanych.

W Archiwum Państwowym w Gorzowie Wklp. zachowało się kilkanaście poszytów dotyczących tej sekty. Zgrupowane są one w czterech zespolach: **Sąd Obwodowy w Drezenku** (Amtsgericht Driesen), **Urząd Domenalno-Rentowy w Drezenku** (Amt Driesen), **Starostwo Powiatowe Strzeleckie** (Landratsamt Friedeberg Nm.) oraz akta notarialne notariusza **Wilhelma Sturma** z Drezenka. Zachowane akta dotyczą wyłącznie osadnictwa mennonickiego w **Blotnicy** (Brenkenhofswalde), **Głęboczku** (Franzthal) i **Kosinie** (Neu Dessau).

Podstawowe materiały archiwalne dotyczące osadnictwa mennonickiego na tych terenach wytworzone zostały przez **Urząd Domenalno-Rentowy w Drezenku**. Znajdują się tu akta (sygn. 204) dotyczące osadnictwa i budowy kolonii mennonickich. Ściągano kolonistów obietnicami nadania gruntów w dzierżawę za opłatą niskiego czynszu, stosowano okresy zwolnień ze świadczeń, zasiłki, pożyczki itp. mające pomóc w zasiedleniu i zagospodarowaniu tych ziem. Dużą rolę odegrało też zapewnienie wolności w wyznawaniu przez nich religii. W poszycie tym zachowała się kopia przywileju Fryderyka II z 17 lutego 1765 r. dla 28 rodzin mennonickich, którzy w 1764 r. przybyli z okolic Gdańska i osiedlili się w Blotnicy. W przywileju tym mennonicy mieli zagwarantowane:

1. Swobodne wyznawanie religii i służby Bogu.
2. Zwolnienie od powołania i werbunku do wojska w zamian za dostarczenie zastępcy za siebie.
3. Swobodne i wolne uprawianie zawodów, które według generalnych pryncypiów obowiązujących na tym terenie będą dozwolone i tolerowane.
4. Zwolnienie od składania wszelkich przysięg sprzecznych z wyznawaną przez nich religią.
5. Swobodny handel masłem i serem wyprodukowanym z mleka od własnych krów w miastach, jednak po uiszczeniu zwykłych opłat.
6. Rezygnacja z budowy we wsi karczmy; udostępnianie trunków przez Urząd Domeny.
7. Bezpłatne drzewo potrzebne do wybudowania pierwszych budynków, później będą płacić 1/3 ceny obowiązującej w lasach.
8. Prawo dzierżawienia puszczy za opłatą roczną 9 groszy i 3 fenigi, płatnych w kasie leśnej.
9. Zwolnienie z wszelkiej służebności i innych szarwarków, poza obsługą osoby króla podczas jego podróży.

10. Dla każdej rodziny mennonickiej osiedlonej nad Notecią – 40 mórg brandeburskich ziemi i łąk, wolnych na 1 rok od wszelkich opłat i czynszów dziedzicznych.
11. Niestawianie trudności przez władzę w przypadku zgłoszenia chęci emigracji; udzielenie pomocy w realizacji tej decyzji¹.

Przywilej ten został następnie potwierdzony instrukcjami z 28 maja 1778 r. i z 12 czerwca 1778 r. wydanymi w Kostrzynie, w których mennonicy osiedleni w Głębozku otrzymali potwierdzenie prawa do swobodnego handlu masłem w Berlinie². Przywilej ten, jak i późniejsze instrukcje i zarządzenia, stały się podstawą do osiedlenia mennonitów w **Głębozku** (Franzthal).

W 1778 r. 17 rodzin mennonickich z **Głębozka** i **Błotnicy** (Brenkenhofswalde) osiedliło się w **Kosinie** (Neu Dessau). W sprawie tej zachowała się instrukcja i zarządzenie Fryderyka II z 2 lutego 1778 r. i z 13 lutego 1779 r. oraz pismo Generalnego Dyrektorium do tajnego radcy finansowego von Brenckenhoffa z 15 listopada 1778 r., w którym mennonitom osiedlonym w Kosinie odmówiono korzystania z praw i przywilejów jakie mieli mennonicy zamieszkali w Błotnicy i Głębozku nadane im przywilejem Fryderyka II z 17 lutego 1765 r. W tej sytuacji mennonicy zaczęli składać wnioski o wyjazd do Rosji.

W 1787 r., po śmierci króla Fryderyka II trzyosobowa delegacja mennonitów udała się do Berlina z prośbą o potwierdzenie ich przywilejów i dnia 26 stycznia 1787 r. nowy król Prus – Fryderyk Wilhelm II potwierdził i odnowił wszystkie przywileje nadane mennonitom zamieszkałym w Błotnicy, Głębozku i Kosinie 17 lutego 1765 r. Osobnym piśmie z 13 lutego 1787 r. Fryderyk Wilhelm zawiadomił Kamerę w Nowej Marchii o potwierdzeniu wszystkich przywilejów nadanych mennonitom zamieszkałym nad Notecią dnia 17 lutego 1765 r. Chodziło tu o niekaranie mennonitów za uchylanie się od obowiązku służby wojskowej³. W poszycie tym zachowało się także sprawozdanie z 10 lutego 1812 r. Wilhelma Lange z Głębozka i Piotra Janz z Błotnicy z działalności kolonii mennonickich, ze szczególnym uwzględnieniem głoszonej przez nich religii. Uzupełnieniem tego poszytu są akta znajdujące się w teczce o sygnaturze 205. Dotyczą one budowy kolonii mennonickich w latach 1764-1768. Zachowane akta odnoszą się tylko do spraw finansowych. Z ważniejszych należy wymienić pismo Hansa Ranzlaffa, Petera

¹ Archiwum Państwowe w Szczecinie Oddział w Gorzowie Wlkp., Urząd Domenalno-Rentowy w Drezdenku (Amt Driesen), sygn. 204.

² Tamże.

³ Tamże.

Ranzlaffa i Andreeasa Voota z 17 stycznia 1767 r. w sprawie 400 talarów, kapitału mennonitów z Błotnicy, Głębozca i Kosina zdeponowanego w gminie mennonickiej w Hamburgu i Altonie.

Mennonici osiedleni byli całymi rodzinami na terenie gmin i kierowani byli głównie do tych gmin, które wymagały prac melioracyjnych, ponieważ posiadali oni opanowaną w wysokim stopniu sztukę odwodniania terenów. Ze względu na wyznawaną religię cechowała ich wyraźnie występująca izolacja i silne powiązania rodzinne i sąsiedzkie (mennonici zawierali związki małżeńskie tylko z wyznawcami swej sekty). Drugą ich charakterystyczną cechą była pracowitość i zapobiegliwość. Znani też byli z wyznawania surowych zasad życia.

Najwcześniejsze zachowane spisy mennonitów zamieszkujących na terenie Błotnicy, i Kosina Głębozca odnoszą się do 1793 r. (sygn. 53), a następnie lat 1805-1811 (sygn. 54), 1826 r. (sygn. 55) i 1835 r. (sygn. 56). Są to wykazy kolonistów i ich świadczeń takich, jak np. opłaty za dzierżawę ziemi i łąk. W aktach tych można też znaleźć sprawozdania liczbowe gmin mennonickich w sprawie świadczeń i opłat czynszowych ponoszonych przez gminy.

Po zakończeniu akcji osiedleńczej oraz ukazaniu się dnia 30 lipca 1789 r. edyktu *O przyszłym urządzeniu dalszego istnienia mennonitów we wszystkich prowincjach i Księstwie Śląskim* problemy mennonitów znalazły odzwierciedlenie w sprawozdaniach liczbowych rocznych sporządzanych przez Urząd Domenalno-Rentowy w Dreźnie. W sprawozdaniach tych szczególną uwagę zwracano na liczbę rodzin, liczbę mieszkańców z podziałem na płeć i wiek, liczbę posiadanych zwierząt domowych, uprawę zbóż, powierzchnię gospodarstw rolnych i ich dochodowość, uprawiane zawody, a także manufaktury znajdujące się na terenie gmin. W sprawozdaniach tych podawana była też data powstania danej gminy. Przynoszą o tym informacje akta oznaczone sygnaturami 280, 304, 307 i 308.

Sprawozdania liczbowe dotyczące gminy mennonickiej w Błotnicy i Głębozku znajdują się także w aktach **Starostwa Powiatowego w Strzelcach Kraj.** (sygn. 85). W przeciwieństwie do Urzędu Domenalno-Rentowego przedmiotem szczególnego zainteresowania starostwa były szkoły i kościoły znajdujące się na terenie gmin i wnoszone opłaty na utrzymanie tych ośrodków.

Drugą grupę materiałów archiwalnych stanowią akta gruntowe **Sądu Obwodowego w Dreźnie**. W zespole tym zachowało się 4 j.a. akt gruntowych nieruchomości stanowiących własność mennonitów z Kosina. Są to akta gruntowe gospodarstw rolnych stanowiących wła-

sność **Andreasa Voot** (sygn. 1.078), **Daniela Schmidt** (sygn. 1.075), **Michaela Wilhelma Marcus** (sygn. 1.894), **Gustava Roberta Dittmann** (sygn. 5.885). W zdecydowanej większości są to akta kupna-sprzedaży gospodarstw rolnych, sprawy testamentowe i spadkowe. W niektórych poszytach zachowały się także plany i mapy sytuacyjne gospodarstw rolnych.

Trzecią i ostatnią grupę akt stanowią materiały archiwalne notariusza **Wilhelma Sturma z Drezdenka** z lat 1828-1835 (sygn. 4-10, 12-16 i 18-30). Podobnie jak i akta gruntowe dotyczą one spraw gospodarczych, takich jak obrót gruntami (kupno-sprzedaż), sprawy testamentowe i spadkowe, wszelkiego rodzaju umowy w sprawach finansowych (pożyczki) oraz sprawy pełnomocnictw.

Trudna sytuacja gospodarcza mennonitów, wrogi stosunek do nich pozostałych mieszkańców i wprowadzenie w Prusach powszechnego obowiązku służby wojskowej zdecydowała, że mennonici z Błotna, Głębozka i Kosina postanowili wyjechać do Rosji.